

Augustinerklostret i Tvilum

Af Hans Krøngård Kristensen

1. Indledning

Klostret i Tvilum blev stiftet i 1240'erne som det yngste augustinerkloster i Danmark.¹ På denne tid var interessen ellers vendt mod tiggerklostrene, og der er da heller ingen tvivl om, at når klostret blev augustinsk, skyldes det udelukkende stifterens, bisp Gunnar af Ribes, udtrykte ønske. Som biskop havde han flere gange søgt at ændre domkapitlet i Ribe til et regelbundet augustinersamlag, men det var ikke lykkedes. Derimod havde han så muligheden for at stifte et nyt augustinerkloster på sin private ejendom, hvilket antages at være sket mellem 1246, hvor han resignerer som biskop, og hans død i 1249.

Augustinermunkene var præsteviede og havde en udadvendt virksomhed rettet mod denne verden, men fungerede i øvrigt som et traditionelt herrekloster. Augustinerne var ikke bundet til et specielt bygningsmønster, men synes dog ofte at have haft en vis forkærlighed for monumentale anlæg – idet mindste hvad kirkerne angik. Tvilum kirke virker nærmest anlagt efter modsatte idealer.

Klosterbygningerne forsvandt formentlig kort efter reformationen, hvor klostret blev lagt under Silkeborg len, og hvor godsadministration og økonomi forlagdes til ladegården, Tvilumgård, godt én km derfra.² Kirken blev almindelig sognekirke og klostertomten blev til kirkegård – desværre med mange problemer for undersøgelser i komplekset.

Alligevel foretog Nationalmuseet ved C. M. Smidt så tidligt som i 1904 arkæologiske undersøgelser på tomtens.³ I forbindelse med omfattende restaureringer af kirken i 80'erne og 90'erne på grund af fugtproblemer har Nationalmuseet foretaget udgravninger både uden for og inden i kirken, ligesom den er blevet behandlet i forbindelse med Danmarks Kirkers udgivelse af Århus Amt.⁴ I perioden 1990-93 har Afdelingen for Middelalder-arkæologi ved Aarhus Universitet holdt årlige uddannelsesgravninger i klostertomten – dels på kirkegården dels udenfor.⁵

2. Klostret i 1200-tallet

Kirken

Kirken er for nylig behandlet i Danmarks Kirker, ligesom der foreligger en redegørelse for de arkæologiske undersøgelser i forbindelse med kirkens seneste restaurering.⁶ Derfor vil kirken ikke blive beskrevet udtømmende; men enkelte forhold vedrørende udformningen som klosterkirke og samspillet med de øvrige klosterbygninger skal dog bemærkes.

Kirken er et enkelt langhus på tre hvælvfag, hvoraf de to østligste er opført i 1200-tallet, mens det vestligste stammer fra 1400-årene (fig 1). Grundplanen afviger en del fra de lidt ældre herreklostres kirker, således som de bl.a. kendes fra nogle af de andre augustinerklostre og også fra fx cisterciensernes nærliggende kirke i Øm, der blev indviet i 1257. Der

Fig. 1. Tvillum kirke set fra sydøst. De to østligste fag stammer fra sidste halvdel af 1200-tallet, mens det vestligste først blev bygget i 1400-tallet. Foto: HKK.

synes dog ikke antydninger i kirken af, at man skulle have overvejet den lidt ældre tradition med en treskibet korskirke med mange sidekapeller.

Kirken tager snarere sit forbillede i samtidens tiggerklosterkirker. Sådan virker den i det mindste i fuldført skikkelse fra 1400-tallet. Om man i midten af 1200-tallet havde mere vidtgående planer, kan vi naturligvis ikke vide; men det spores ikke i bygningen. Her findes blot en kort rektangulær bygning med to kvadratiske hvælvfag fra tiden kort efter 1200-tallets midte. Den korte bygning har tydeligvis kun været tænkt som en begyndelse; men et tredje hvælvfag blev først tilbygget i vest en gang i 1400-tallet, så den beskedne kirke har stået med en provisorisk vestgavl gennem temmelig lang tid.

Den færdige kirke var kun lidt større end egnens øvrige kirker, og i virkeligheden er den noget kort i forhold til det samlede klosterkompleks. Her viser grundplanen, at det er ikke mere end lige, at øst- og vestfløjen har kontakt med kirken.

For kirkens anvendelse som klosterkirke var det vigtigt med direkte adgang fra klosterbygningerne specifikt fra østfløjen til koret. Her bemærker man sig, at der ikke i den oprindelige to fag lange kirkebygning var planlagt nogen dør mod syd.⁷

I det senere tilføjede vestfag findes en syddør, som dog næppe var relevant for munkenes kortjeneste, og så brød man i senmiddelalderen en fladbuet dør igennem helt mod øst, hvorved en smuk dobbelt-niche i væggen inderside blev ødelagt.

Vi kender ikke udformningen af den provisoriske vestgavl, men der har nok været en dør for lægfolk, og den vej kan munkene selvfølgelig også være kommet ind i kirken. En sådan adgangsvej kan blot ikke være planlagt fra start som en værdig indgang til koret.

På denne baggrund er det derfor bemærkelsesværdigt, at korets nordside har to. Som beskrives nedenfor har den ene dør nok ført ind til et sakristi, mens den anden kunne være planlagt som munkenes almindelige adgang til kirken.

Sakristiet

På korets nordside er påvist en lille, nærmest kvadratisk bygning (indvendig ca. $4,5 \times 5$ m). Murene har været omkring 85 cm tykke, men var stærkt nedbrudte på ydersiden (fig. 2-3). Øjensynligt lå sokkelhøjden lidt højere på ydersiden end indvendigt. Gulvbelægningen har bestået af almindelige munkesten lagt på fladen med en vinkel på 45° til væggene. Spor i kirkens nordmur viser klart, at bygningen er opført samtidigt med kirkens kor. Tagformede linier på murens øverste del tyder endvidere på, at den fremgravede bygning har været under tag, før kirken blev fuldført.

Fra kirken har der været adgang til bygningen via en nu tilmuret, rundbuet dør, som tydeligt giver sig

til kende i korets nordmur. Den har været forsynet med en enkelt fals på ydersiden og en dobbelt fals indvendigt.⁸ Der var ikke spor efter andre døre til selve bygningen, som må opfattes som kirkens sakristi. Dog har der fra loftsetagen været en smal åbning ind til kirkerummet. Korets murværk er tydeligvis repareret – nok i flere omgange, men et lille murparti tyder på, at bygningen har været overhævet fra opførelsen. Det er et forhold, som underbygger ideen om anvendelse som sakristi, idet dette rum gerne skulle være brandsikker.

Ved bygningens nordvest-hjørne sås rester af noget spinkelt murværk og en opstabling af teglsten. Området var stærkt forstyrret af grave, men der synes ikke at være tegn på et større byggeri.

Øvrige klosterbygninger

Ved den seneste restaurering af Tvillum kirke afslørede endnu en dør i kirkens nordside – blot anbragt lidt længere mod øst (fig. 4). Tidligere var den omhyggeligt skjult bag tilmuringer både ud- og indven-

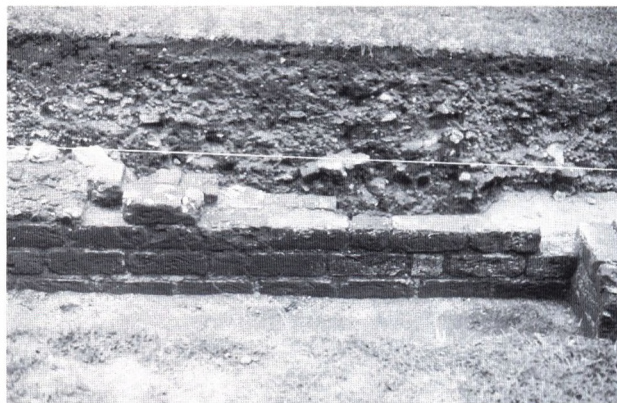

Fig. 2. Sakristiets nordgavl. Indersiden var ret velbevaret med op til tre skifter tegl. Foto: HKK 1990.

dig. I og med at dens eksistens var ukendt, er der indtil videre heller ikke gjort forsøg på at spore dens formål. Døren er i det mindste ikke placeret et sted, hvor man ville forvente en yderdør til kirken, mens man sagtens kunne have haft en dør til en klosterfløj på dette sted.

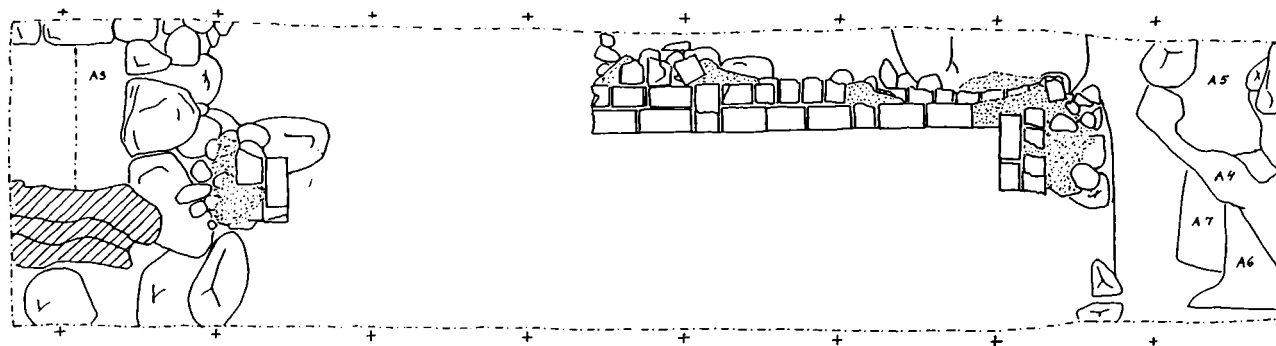

Fig. 3. Plan af fundamenter og murværk fra sakristiets nordgavl. Der var kun bevaret murværk ind mod rummet, hvilket nok hænger sammen med, at byggeniveauet lå lidt højere på ydersiden. Visse dele af fundamenterne var ødelagt af eftermiddelalderlige begravelser. Opmåling: Anne Marie Jørgensen 1990. Rentegning: HKK.

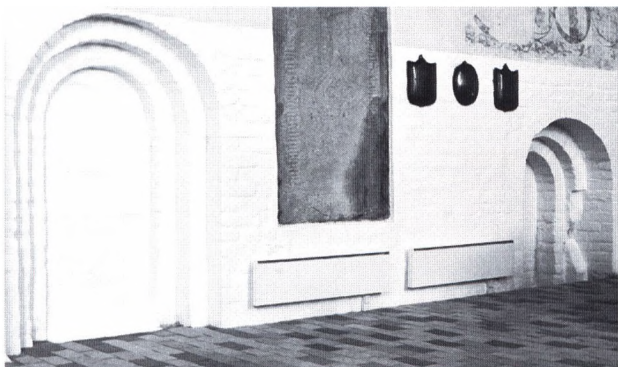

Fig. 4. Dørene i korets nordside. Foto: HKK.

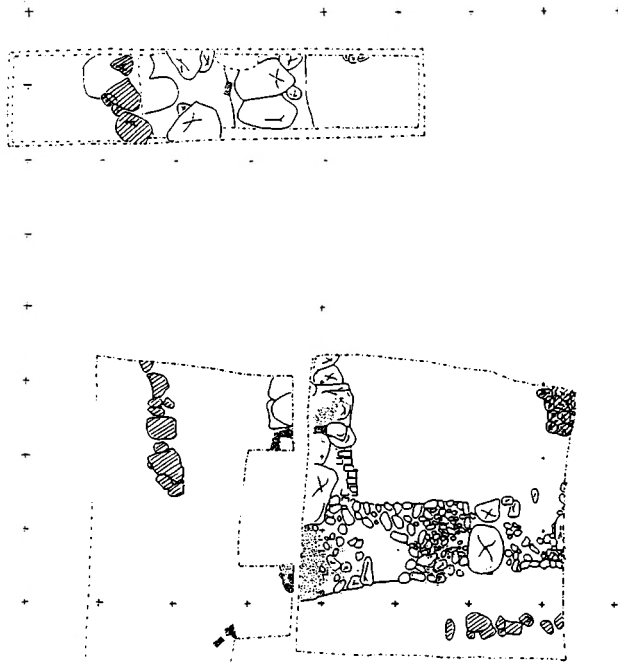

Fig. 5. Klosters sydøst-hjørne. Syldsten fra bygninger ældre end det grundmurede anlæg er skraveret. Opmåling: Studerende fra Afd. for Middelalder-arkæologi 1990-92. Rentegning HKK 1992.

I modsætning til sakristidøren var den nyopdagede dør ikke planlagt fra starten, men indføjjet på et senere tidspunkt. Formmæssigt ligner den med false og rundbue dog den første dør og formentlig er den indføjjet på et tidligt tidspunkt. Da kirkens mure var ført omtrent halvejs op, foretog man forskellige ændringer bl.a. sløjfning af et påbegyndt vindue i nord-siden lige på det sted, hvor døren blev placeret. Måske er der en sammenhæng, således at man undervejs har planlagt en klosterbygning her på korets nordside, hvilket medførte, at man måtte indsætte en dør og droppe viduet, der alligevel ville blive skjult.

I modsætning til sakristiet behøver klosterbygningerne fra 1200-årene ikke at have været grundmuret, hvorfor en eventuel tilstedeværelse nok ikke kan spores i kirkemuren, men muligvis i form af syldsten og gulvresten i jorden. Ved lejlighed bør denne mulighed for klosterbygninger på nord-siden efterforskes arkæologisk. Sakristiets placering kunne muligvis også tale for at klostret var tænkt anbragt her. Det var i hvert fald et udbredt træk, at sakristiet fandtes i østfløjen i rummet nærmest kirken.

3. 13-1400-tallet

Ældre klosterbygninger på sydsiden

I senmiddelalderen lå der tre grundmurede klosterfløje syd for kirken, med hvilken de var sammenbygget omkring en lukket gård. Hvornår man i givet fald er flyttet om på sydsiden er uvist. Der er dog påvist rester af forskellige bygninger, som går forud for det samlede, grundmurede anlæg i syd.

Ved klosterets sydvesthjørne har der således tidligere ligget et bindingsværkshus rejst på en kampestenssyld (fig. 5). Et lag med trækul, aske og brændt lerklining tyder på at huset er gået til i en brand.

Sporene er flertydige, og det er også muligt, her har ligget flere bygninger; men mest sandsynligt er der nok afdækket en syldstensrække fra både en syd- og en vestvæg.

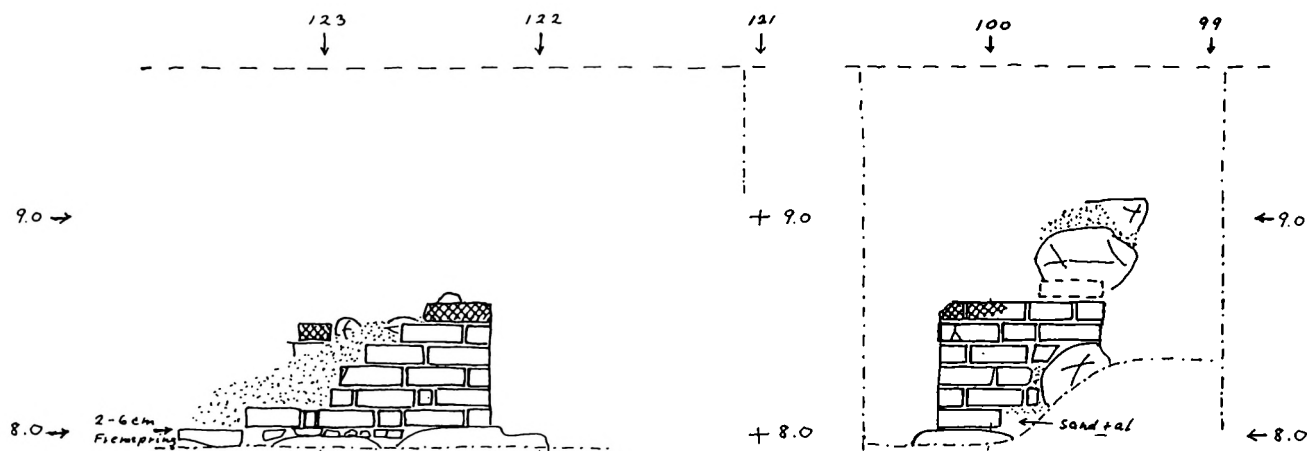
På begge sider af kirkegårdsdiget i samme område var der i øvrigt fundamenter og murværk, som ikke umiddelbart synes at være sammenhørende med hverken bindingværkshuset eller det sene, grundmurede anlæg. Man har således på fornemmelsen, at der godt kunne være tre faser af bygninger i dette område. Desværre tillader fundmaterialet ikke nogen nærmere datering af bygningerne, bortset fra at det grundmurede anlæg næppe kan være ældre end 1400.

Ved sydfløjens østende har der stået et grundmuret hus, som var brudt ned, før der blev lagt funda-

Fig. 6. Rest af ældre murværk, som indgår i sydfløjens sydfundament, set fra nordvest. Foto: HKK 1991.

Fig. 7. Opstalt fra nord- og vestside af murværket i fig. 6. Opmåling: HKK 1991.

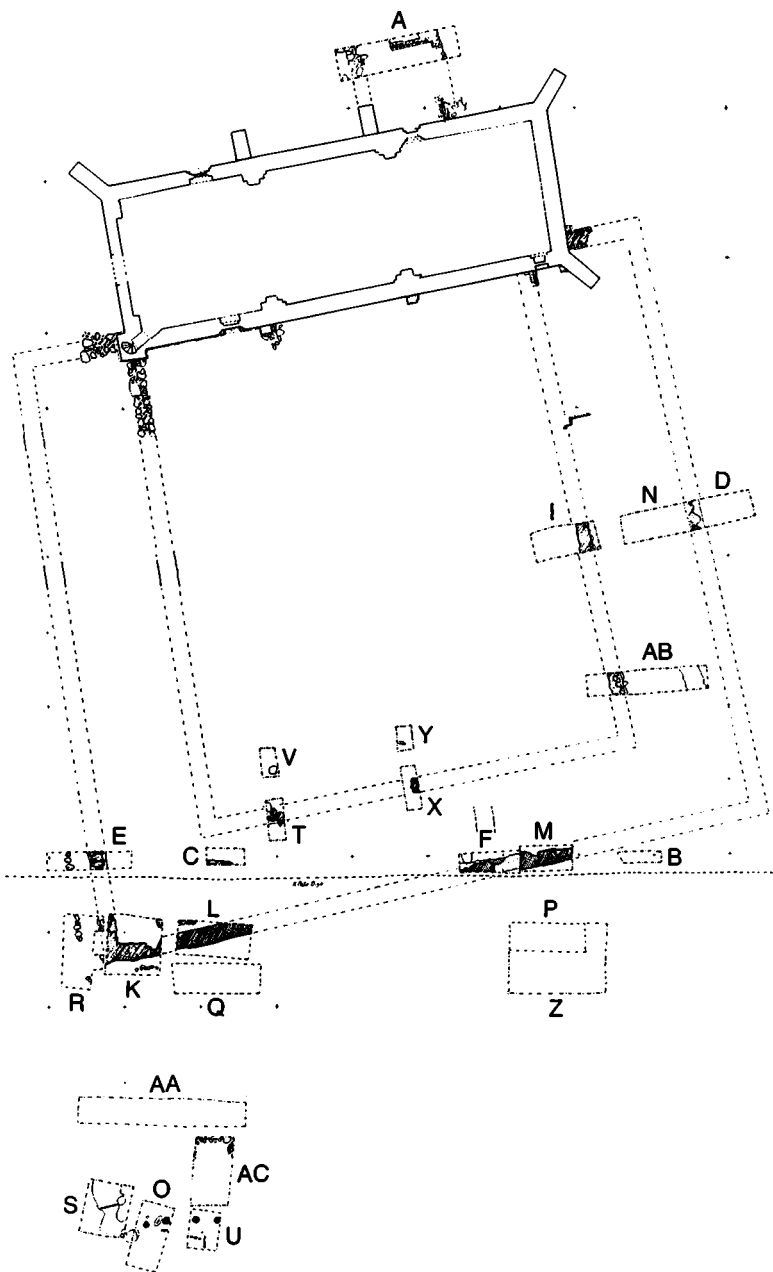

Fig. 8. Samlet plan af Trilum kirke og kloster. Murresterne fra de tre klosterfløje er forbundet, som om der er tale om store gennemgående bygninger. I virkeligheden kunne de lange klosterfløje godt bestå af flere sammenbyggede huse. Opmåling: HKK 1990-93.

menter ud til den senmiddelalderlige sydfløj (fig 6-7). Det bevarede murstræk, der må have udgjort husets sydmur, havde overkant på fundamentstenene beliggende ca. 1/2 m lavere på indersiden end udvendigt. Huset må således have været indrettet med en art kælder eller forsænket underetage. Rummet, hvis funktion i øvrigt er ukendt, havde en dør mod syd.

I felt AB konstateredes under den senmiddelalderlige østfløj et par lave gruber med brandpræget fyld (brændt ler/lerklining, trækul og ildspåvirket glas). Antageligvis stammer materialet fra en lettere bygning, som er brændt. Fragmenter af uglaserede pottekakler tyder på, at huset brændte i 1400-tallet.

De beskedne rester af ældre klosterbygninger tillader os ikke alt for vidtgående slutninger med hensyn til klosterkompleksets udformning i højmiddelalderen; men ud fra vort kendskab til andre klostre, ville det ikke være overraskende, om Tvilum kloster bestod af en række forskellige bygninger – uens i størrelse, materialer og alder.⁹

4. Det senmiddelalderlige anlæg

Kirkens vestfag

En gang i 1400-tallet blev kirken forlænget med et tredje fag. Hvelvribberne efterligner i en spinklere form ribberne i øst, men ellers er alle former enkle: store spidsbuede vinduer og fladbuede døre i spidsbuet spejl – begge former med retkantede false. I soklen indgår genanvendte granitkvadre. Der er ingen præcise daterbare elementer, men til gengæld må faget helt sikkert betragtes som ældre end den vestlige klosterfløj. De to ens døre mod henholdsvis nord og syd tyder også nærmest på en situation, hvor vestenden af kirken ligger frit.

Fig. 9. Østfløjens vestfundament set fra nord. Til venstre ses spor af den grundmurede inderside på en kampestenssyld, mens rester af fundamentet er opbygget af teglstensbrokker. Foto: HKK 1991.

Østfløjen

I et traditionelt kloster var østfløjen den vigtigste af de egentlige klosterfløje. Her lå normalt sakristiet og kapitelsalen, der næst efter kirken var klosterets betydningsfuldeste rum, og i overetagen havde munkene deres fælles sovesal, dormitoriet. Kapitelsalen,

hvor man samledes efter morgenmessen til oplæsning af et kapitel af ordenregelen og diskussion af klosterets forhold, var normalt en prægtig, overhvelvet sal.

Østfløjen i Tvilum kan følges over 30 m, og formentlig har den i alt været ca. 40 m lang, således at sydgavlen har flugtet med sydfløjens sydside. Bredden har været forholdsvis beskednen – 6,5 m indvendig. Fløjens nordvest-hjørne har grebet omkring kir-

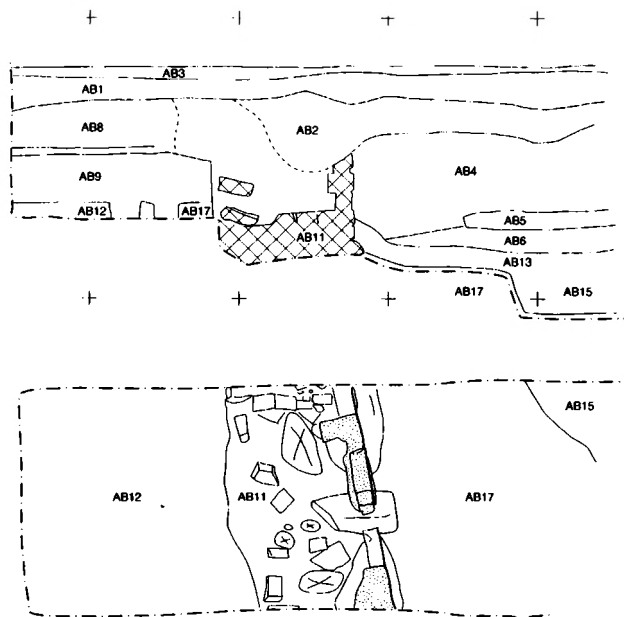

Fig. 10. Plan og snit af østfløjens vestmur i felt AB. AB1, Overjord. AB2, Rosa brokkelag. AB4, Teglbrokker i ler. AB5, Gullt ler – underlag for gulv. AB6, Rødt, rent teglsmuld – drænlag. AB8, Brokkefyldt, sort muld. AB9, Sort muld – middelalderligt lag ældre end østfløjen. AB11, Teglbrokker lagt på fladen i groft sand samt fundament og murværk fra østfløjens vestmur. AB12, gråt, spættet sandmuld. AB13, Blandet fyld: muld, trækul, brændt ler og mørtel. AB15, grube med brandpræget fyld som AB13. AB17, Gullt sand og grus – undergrund. Opmåling HKK 1993. Rentegning: Sven Kaas 1996.

Fig. 11: Sydfløjens sydfundament ved sydvesthjørnet set fra øst. Selvfundamentet er opbygget af ret små sten, mens der er benyttet lidt større sten til ydersidens sokkel. Foto: HKK 1991.

kens sydøst-hjørne, sådan at der lige akkurat blev plads til en dør i korets sydside. Sammenbygningen med kirken må dog have fremtrådt arkitektonisk uelegant, idet korgavlen delvis blev dækket af østfløjen. I det hele taget er det lidt overraskende, at øst-

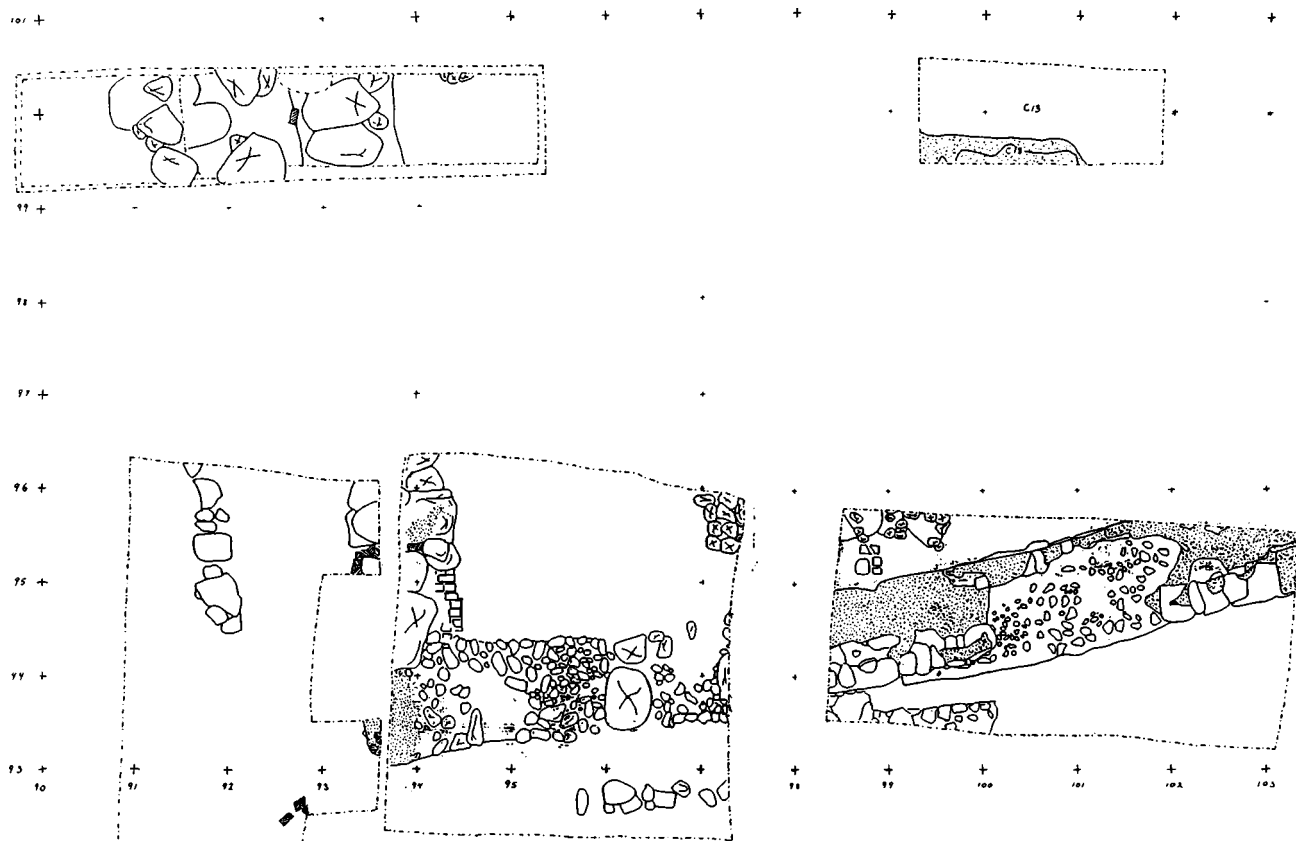

Fig. 12. Plan af fremgravde fundamenter fra klostrets sydvest-hjørne. Opmåling: studerende fra Afd. for Middelalder-arkæologi 1990-92. Rentegning: HKK 1992.

fløjen ikke rammer direkte ind på koret, men er skubbet så langt mod øst. Nu har der som nævnt ikke været nogen ældre dør i kirkens sydside, men ellers havde man jo gættet på, at den grundmurede østfløj var placeret i forhold til en ældre fløj, som havde en mere almindelig beliggenhed i forhold til kirken.

Østfløjens nordgavl er opført som en kassemur

med den ret solide tykkelse på 1,2 m. Op mod kirken var murværket på vestmuren aftrappet og afsluttet med et standerskifte i 1/1-stens bredde. Der kan næppe have stået noget helt almindeligt murværk her. Måske er der tale om tærsklen fra en dør mod vest.

Midt i østfløjen, hvor langmurene ellers er påvist, har murværket været temmeligt nedbrudt. Gulvni-

Fig. 13. Udsnit af sydfløjens sydfundament. Den store flade sten antages at have udgjort tærskelstenen i en dør. Foto: HKK 1990.

veauet har ligget et stykke under terrænet udenfor, hvorfor det egentlige murværk er påbegyndt i et lavere niveau på murens inderside end på ydersiden. Indvendig er vægfladen således opført i 1/1-stens tykkelse over en kampestenssyld, mens der udenfor er et bredt fundament af opstabilede teglstensbrokker lagt i groft sand (fig. 9). Der var ikke bevaret murværk i oprindelig terrænniveau, hvorfor der ikke kan siges noget om murens egentlige tykkelse. Vurderet ud fra murværk og fundamenter i felt AB har murtykkelsen vel ligget o. 90 cm.

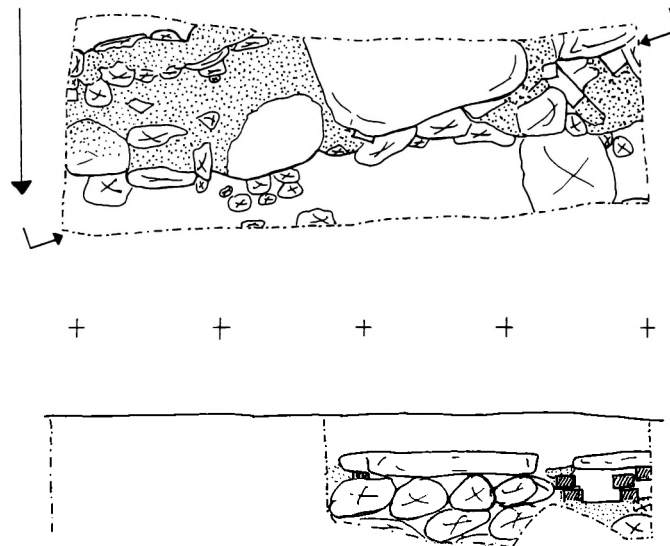

Fig. 14. Plan og opstalt af parti fra sydfløjens sydfundament. Vest for den store flade sten ses et afløb gennem fundamentet, som formentlig kommer fra klosterets køkken. Opmåling: Charlotte Boje Nielsen og Vibeke Vandrup 1990. Rentegning: HKK 1995.

Gulvet i det forsænkede område har været belagt med teglsten placeret på et 10-15 cm tykt lerlag. Herunder var der et ca. 20 cm tykt lag af rent teglsmuld og -brokker (fig. 10). Tegllaget har uden tvivl skullet dræne gulvet samtidig med at det vandstandsende lerlag hindrede opstigende fugt.

Hvorvidt området med det forsænkede gulv kun omfattede et enkelt rum (som i så fald har været mindst 12 m lang) eller der er tale om flere, vides ikke. Det ville være naturligt, at søge klosterets kapitelsal på dette sted, og i fx Løgum kloster kender vi da også en sådan kapitelsal, hvor gulvet er sænket for at skabe større loftshøjde, end der ellers har været mulighed for i østfløjen.

En tværskillevæg er påvist i et gravsted ca. 10 m syd

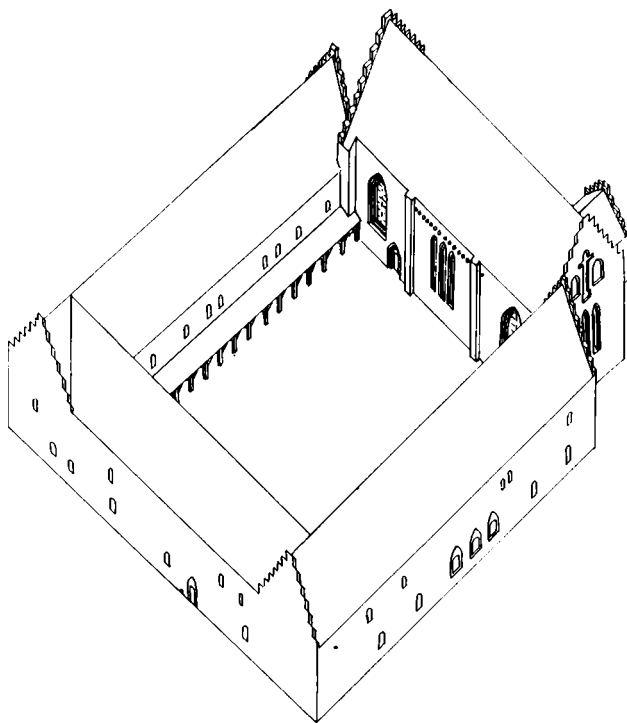

Fig. 15. Rekonstruktion af klosters mulige udseende ved middelalderens slutning. Fordelingen af vinduer er helt hypotetisk. Tegning: Leif Plith Lauritsen 1996.

for kirken kor. Et par retvinklede false mod vest kan stamme fra en hvælpille eller en døråbning. Hvilke rum, væggen har afgrænset kan ikke afgøres, men den kan muligvis have været nordmur i kapitelsalen.

Helt mod nord må der have været et gennemgangsrum, hvorfra der var adgang for munkene til deres plads i koret via en fladbuget døråbning, som først en gang i løbet af middelalderen – uden tvivl i forbindelse med østfløjens opførelse – er hugget gennem kirkemuren. Herved ødelagde man i øvrigt en smuk dobbeltniche i korets sydvæg. Da kirken

ikke, således som det fx er normalt i cistercienserkirker, har haft en højtsiddende dør til dormitoriestokværket med tilhørende nattrappe, skal denne trappe måske også findes i rummet nærmest kirken. Om et sådant rum skulle have strakt sig helt frem til den omtalte skillevæg, kan ikke vides; men det forekommer rigeligt stort. Måske kan der have været et »armarium« til klosters bogsamling her i østfløjens nordende, ligesom cistercienserne brugte.

På grund af den smalle bredde i østfløjen kan man ikke forestille sig nogen korridor på langs af bygningen. Normalt vil der heller ikke være direkte forbindelse mellem de enkelte rum i østfløjen, så sandsynligvis har de haft døre mod vest ud til klostergården.

Sydfløjen

Sydfløjen har været ret smal ca. 6 m indvendig. Fundamentet er af meget vekslende udførelse. Det varierer fra meget store kampesten til sten af knyt-nævestørrelse, og et enkelt sted (i sydvesthjørnet) indgår der er parti af teglbrokker stablet op i sand, som det også kendes fra østfløjen. I sydmuren var toppen af fundamentet sat i mørtel således, at kampestenene på ydersiden dannede en art sokkel (fig. 11). Her var murtykkelsen ca. én meter. Sammenføjningen mellem syd- og østfløj er ikke kendt. I vest har man nærmest indtryk af, at syd- og vestfløj er samtidige (fig. 12). Vestfløjens østmur er i hvert fald ikke gennemgående. En stor flad sten ca. 1 × 1,4 m med blankslidt overflade i sydmurens østlige del betragtes som en trærskelsten fra en dør, der har ført ud mod syd (fig. 13-14).

Vest for denne flade sten fandtes inde i bygningen en stor sten, der antages at have indgået i et fundament for en skillevæg. På omtrent samme sted har

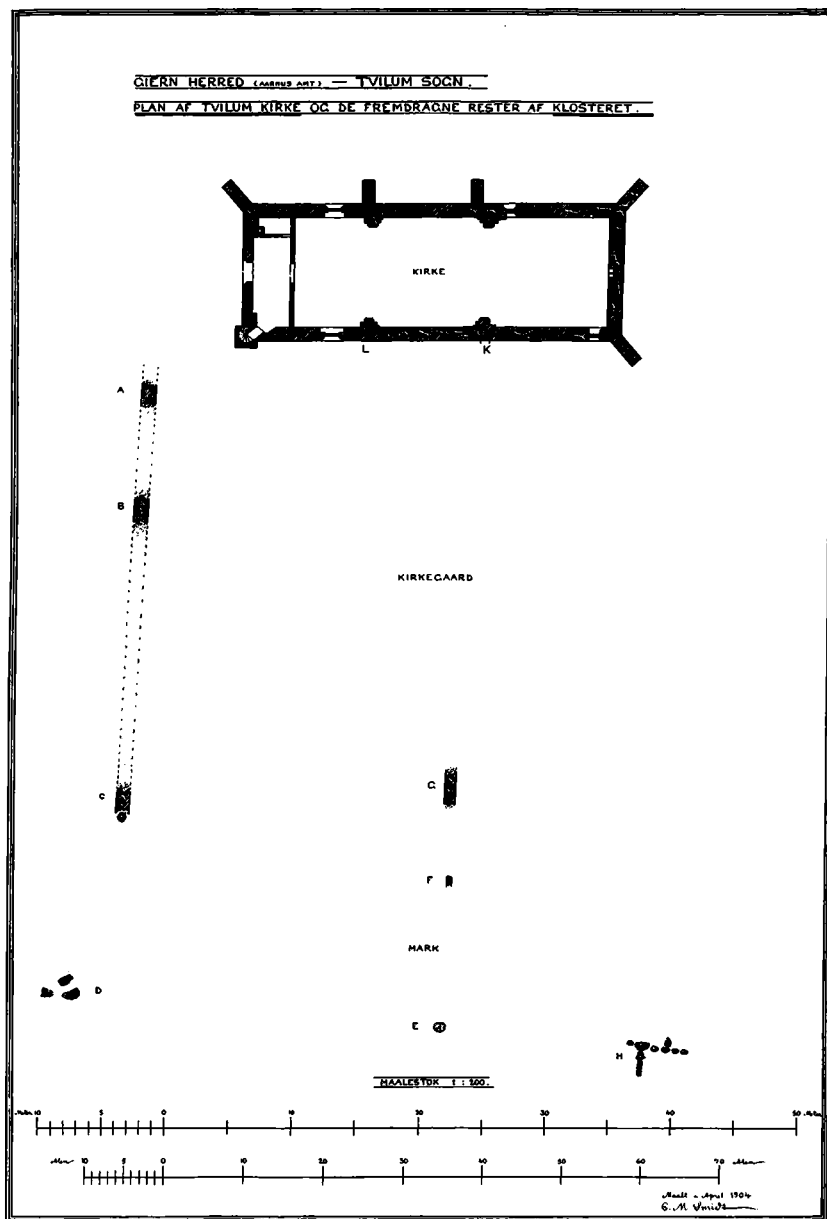

Fig. 16. Plan over undersøgelseerne i 1904. A, B og C: fundamenter fra vestfløjens vestmur. D og E: store sten formentlig uden konstruktiv betydning. F: teglstensrække lagt uden fundament. G: kampestensfundamenter fra skillevæg i sydfløjen. H: syldstensrækker formentlig fra lettere økonomibygninger. K og L: spor af fjernede stræbepiller. Tegnning: C. M. Smidt, Nationalmuseet.

C. M. Smidt i 1904 fundet en 90 cm tyk teglstensmur på kampestensfundament. Uden tvivl er der tale om samme skillevæg.

Umiddelbart vest for denne skillevæg konstateredes et muret afløb, som var ført gennem sydmuren. Det var ført vinkelret gennem muren, men havde et 30° knæk mod vest lige inden for murflugten. Indenfor i rummet var det fjernet, lige som gulvet, der må have ligget lige oven over. Sandsynligvis er det et

køkkenafløb, og traditionelt har køkkenet da også ligget i fløjen længst væk fra kirken, sådan at gudstjenesterne ikke skulle forstyrres af madlugt. Normalt lå refektoriet også i samme længe.

Vestfløjen

Vestfløjen har haft en indvendig bredde på ca. 6,5 m – altså svarende til østfløjen. Med undtagelse af sydvesthjørnet i sammenstødet med sydfløjen synes fun-

Fig. 17. Plan af undersøgelserne ved den opstemmede dam syd for klosteret. De kraftige stolper stammer fra et hus opført i 1474. Nedenfor ses stolper og fletværk som har fastholdt søbredden. Opmåling: studerende ved Afd. for Middelalder-arkæologi 1991-92. Rentegning: HKK 1993.

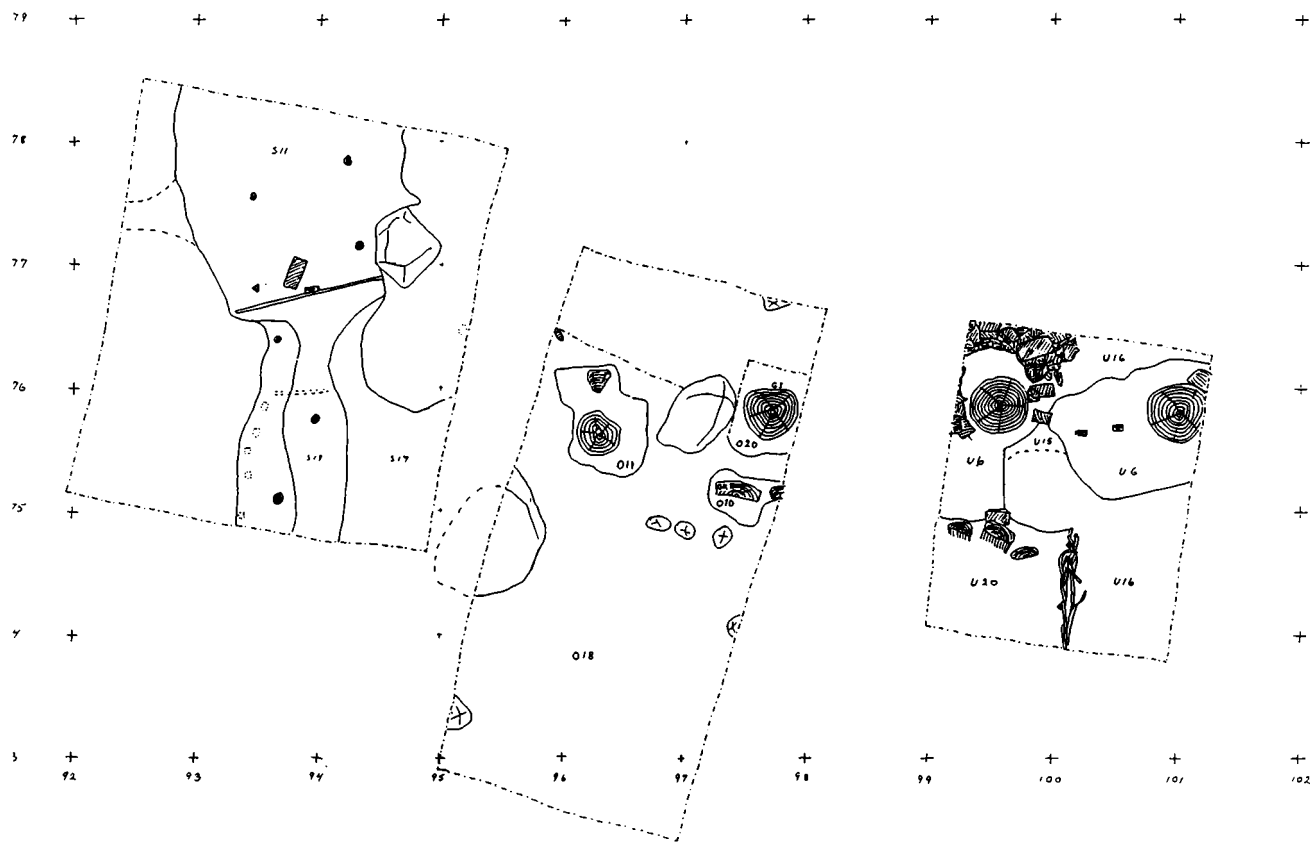

Fig. 18. Teglstenssat brønd nær den opstemmede dam syd for klosteret. Den blev ødelagt, da der nedgravedes stolper til et nyt hus i 1474. Foto: HKK 1992.

damenterne væsentligst dannet af store kampesten og afrettet i toppen med mindre sten og teglbrokker. Vestmuren, der blev undersøgt af C. M. Smidt i 1904, havde en murtykkelse på 1,1 m. I nordgavlen og østmuren er der ikke bevaret murværk i fuld bredde på fundamentene. Fløjens nordøsthjørne har lige haft kontakt med kirkens sydvesthjørne ved trappetårnet, således af fløjen har stået med en fri gavl mod nord. Der har ikke været nogen direkte forbindelse fra vestfløjen til kirken. Vestfløjen er klart yngre end kirkens vestfag, selv om der sikkert var foretaget visse indhugninger i trappetårnet for at skabe forbandt.

Næsten helt mod nord blev der påvist en lille rest gulv af munkesten på fladen i kote 9,31. Et lignende gulv i bygningen (o. kote 9,30) er påvist ved grav-

kastning 13-14 m syd for kirken, så måske har der været en større sal her i vestfløjens nordende.

Der er fundet en hvælvrribbesten, som formentlig stammer fra vestfløjen.¹⁰ Typen, der må anses for senmiddelalderlig, kendes også fra Øm kloster og kirken i Gl. Rye.¹¹ Sandsynligvis har betydelige dele af alle tre klosterfløje været overhvalvet.

Udløberfløj på vestfløjen

Ved gravkastning er der ud for midten af vestfløjen påvist et teglstensgulv o. kote 8,30 i en placering, der klart er vest for fløjen. Her har antagelig ligget en udløberfløj, hvis udformning i øvrigt ikke kendes.

Korsgang

Somt nævnt under østfløjen kan der ikke have været nogen korridor eller korsgang indbygget i denne fløj, og det har næppe heller været tilfældet i de to andre. Selv om man muligvis har kunnet gå fra rum til rum visse steder i anlægget, kan det ikke have været muligt hele vejen rundt. Det vil derfor ikke være overraskende, om der ved én eller flere af fløjerne har været opført en korsgang.

Der er dog imidlertid ingen tydelige spor en sådan indretning, og der kan næppe have været en grundmuret korsgang, uden at det på én eller anden måde havde afsløret sig ved de forskellige undersøgelser eller graverens arbejde. Til gengæld er det muligt, man har haft en træbygget korsgang med stolper placeret på syldsten. Et enkelt sted er der nemlig fundet en forholdsvis stor sten med en plan overflade, som så ud til at være understøttet med et par teglbrokker for at ligge i korrekt position. Den pågældende sten, der muligvis har støttet en stolpe i korsgangen, var anbragt ca. 2,5 m nord for sydfløjens nordmur, hvilket kunne give en rime-

lig bredde til en sådan gang. Fænomenet er indtil videre kun påvist dette ene sted, hvorfor den træbyggede korsgang med stolper på syldsten kun kan betragtes som en mulig løsning. Desværre kan en sådan fundering med løse sten meget let være gået tabt under kirkegårdens lange brugstid, således at det blive uhyre vanskeligt at afklare sikkert, om den postulerede korsgang har eksisteret eller ej.

Korsgangen er ikke påvist langs kirkens sydside – hverken i form af fundamentsten eller spor i murværket. Så her har der nok heller ikke været nogen gang. I hvert fald kan den ikke have været planlagt, da skibets vestfløj blev bygget, idet dørens spidsbuede spejl når lidt højere op, end vinduets sålbænk.

5. Andre bygninger og anlæg

Uden for det lukkede klosterkompleks har der ligget mange andre bygninger, som vi indtil videre kun kender meget sporadisk. Her kan have været selvstændige huse for hospitalet, prioren og gæster, sådan som det kendes fra andre klostre, mens vi ikke ved noget herom i Tvilum. Derimod er det helt klart, at de mere økonomisk betonedede bygninger så som stalde, lader og værksteder ikke har været sammenbygget med hovedanlægget, men ligget frit, og sådanne har man jo nødvendigvis haft. Et par huse har ligget syd for klosteranlægget, men her sætter et vandløb dog hurtigt en grænse for udfoldelsesmulighederne, så det forekommer sandsynligt, at området mod øst også har været udnyttet til forskellige økonomibygninger.

Ved C. M. Smidts undersøgelser i 1904 påvistes et par syldstensrækker ca. 60 m syd for kirkens østgavl (fig. 16). Der var ikke bevaret så meget, at bygningsgrundplan kunne fastlægges, men her må have

ligget en bygning af træ eller bindingsværk. Formålet kendes ikke.

Helt ned mod den opstemmede dam syd for klosteret er der afdækket rester af en mindre bygning knap seks meter bred. Sydsiden var opført med kraftige jordgravede stolper rejst med ca. 1,5 m's mellemrum (fig. 17). Stolperne har rejst sig næsten i søens bred, der her var udformet som et lille bolværk af nedrammede planker omtrent en halv meter foran de kraftige stolper. Husets nordside inde på den faste grund må have hvilet på en stensyld, der i dag er lidt forstyrret ved dyrkning. Husets afslutning i øst og vest er ikke undersøgt. Op mod syldstensrækken fandtes et ganske lille gulvparti af muren lagt på fladen med en vinkel på 45° til væggen.

Huset må antages at være opført i bindingsværk; men ellers vides ikke ret meget om hverken dets udformning eller funktion. I denne forbindelse mangler der også klarhed over, om huset var fritliggende eller har haft en eller anden sammenhæng med det egentlige klosterkompleks. De dendrokronologiske undersøgelser viser, at stolperne i syd blev fældet i 1474, hvilket stemmer meget vel med den fundne keramik og en påviselig ældre aktivitet på stedet.

Det pågældende hus var bygget på et tykt muldlag, der uden tvivl bevidst er tilført som opfyld på en fugtig engbund. Her havde man på et tidligere tidspunkt – formentlig før bækkens opstemning – anlagt en lille brønd bygget af halve og trekvarte muren (fig. 18). Det er ikke troligt, at brønden har haft betydning for klosteret husholdning. En sådan brønd må have ligget nærmere køkkenet og været større. Derimod kan den have givet vand til et specifikt formål på stedet. Efter opstemningen har den

næppe kunnet give frisk vand, og da huset blev bygget, sattes en af de store stolper da også midt i brønden.

Noter

1. Danmarks Kirker s. 3393. Stiftelsesdokumentet er ikke bevaret, men kendes fra en bekræftelse fra 1428, Acta Pontificum Danica nr. 1547. Desværre er denne kildeoverlevering ret karakteristisk for vores viden om klostret. Stort set har vi at gøre med sene og ufuldstændige referater, og hovedsageligt drejer det sig om godshistorie.
2. Rasmussen 1957 s. 125.
3. Ved undersøgelsen kunne man i store træk fastlægge forløbet af vestfløjens vestmur foruden et par andre fundamentsstræk. Uden for kirkegården fandtes syldstensrækker, som ud fra vores nuværende viden ikke kan have indgået i det centrale bygningskompleks, men formentlig må betragtes som lettere økonomibygninger. Indberetning på Nationalmuseet ved C. M. Smidt: Tvilum Kirke og de paa Kirkegaarden og paa Marken syd for denne fremdragne Rester af Tvilum Kloster. Rapporten er ret kortfattet angående klosterfløjene.
4. I forbindelse med en sænkning af terrænet omkring kirken i 1984 blev arbejdet fulgt af Nationalmuseet ved Peter Pentz. Yderligere iagttagelser ved dette arbejde er registreret af kirkens arkitekt Bent Meyer, Meyer 1995. Udgravningerne i kirken i 1993 blev forestået af Henrik Græbe, Græbe 1995. Kirkens bygningshistorie er senest behandlet af Kjeld de Fine Licht i Danmarks Kirker, Århus Amt s. 3393ff.
5. Fund og beretning findes på Silkeborg Museum: SIM 30/1990. Kirkens gravere er i øvrigt ofte stødt på rester fra klosterbyg-

ningerne på kirkegården, og specielt den nuværende graver, Henry Laursens iagttagelser har været værdifulde. De indgår i den samlede plan fig. 8.

6. Danmarks Kirker s. 3393ff, Græbe 1995.
7. I modsætning til nordsiden, hvor dørene brydder kvaderstensoklen på indersiden, er denne helt ubrudt på sydsiden. Der findes ingen antydninger af false eller lodfuger i murværket. I østfaget blev indersiden, der var stærkt fugtskadet, skalmuret omtrent en meter op, og der var heller ingen spor inde i murværket.
8. Danmarks Kirker s. 3397.
9. Forholdet er nok bedst belyst ved Ring Kloster, Ingvordsen 1990. Senere er forholdet også erkendt forskellige andre steder, Olsen 1993.
10. Danmarks Kirker s. 3408, fig. 16,5.
11. Danmarks Kirker s. 3732, fig. 12,1.

Litteratur

- Acta Pontificum Danica. Pavelige aktykker vedrørende Danmark I-VII, udg. af L. Moltesen m. fl., København 1904-43.
- Danmarks Kirker, udgivet af Nationalmuseet, Aarhus Amt ved Vibeke Michelsen og Kjeld de Fine Licht, København 1968-.
- Græbe, Henrik: Udgravningen i kirken 1993. I: Tvilum Kirke – restaureringer og udgravninger 1985-1995, s. 34-38. Tvilum 1995.
- Ingvordsen, Jens: De gode nonners konvent i Ring kloster, Århus 1990.
- Olsen, Rikke Agnete: Synet på klostre i Danmark for tyve år siden og i dag. I: hikuin 20, 1993, s. 7-16.
- Rasmussen, Poul: Herreklostrenes jordegods i det 16. aarhundrede og dets historie (Den katolske kirkes jordegods i Aarhus stift III), København 1957.